

**КАТОЛИЦЬКА ГРОМАДА ПРАВОБЕРЕЖЖЯ ЯК СУБ'ЄКТ
ДОБРОЧИННОСТІ У СФЕРІ ОСВІТИ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ
СТОЛІТТЯ)**

У статті проаналізовано місце та роль римо-католицької церкви та католицької громади Правобережної України у справі доброчинної підтримки сфери освіти краю. З'ясовано провідні функції доброчинної діяльності римо-католиків на користь навчальних закладів у регіоні; виявлено особливості надання доброчинної підтримки навчальним закладам Правобережжя з боку католицьких церков та громад у період люстрації доброчинних пожертв в середині ХІХ століття.

Гуманізм суспільних відносин, одним з виявів якого є доброчинність, що реалізується в різних формах допомоги й підтримки соціально незахищених прошарків суспільства, визначається не лише рівнем суспільного виробництва та економічним процвітанням держави, але й рівнем громадської свідомості та культури соціуму. Саме тому розвиток доброчинності у сфері освіти України ХІХ – початку ХХ ст. пов'язаний не тільки з розвитком суспільних виробничих сил, але й із зрушеннями в суспільній свідомості. Проблеми доброчинності у сфері освіти досить добре представлені у дослідженнях з соціальної історії (Є. Дмитрієнко, Є. Князева, С. Крапивенський, О. Медушевська, О. Прокоф'єв, М. Румянцева, В. Сагатовський, В. Філатов); з історії доброчинності у різних сферах суспільного життя (Н. Барінова, В. Борисенко, Ю. Губенко, І. Добрянський, О. Донік, В. Ковалинський, В. Корнієнко, Т. Курінна, І. Левченко, А. Нарядько, Т. Ніколаєва, Т. Покотилова, Ф. Ступак, І. Суровцева, Р. Апресян, В. Афанасьєв, С. Гогель, О. Дегальцева, Ю. Коробейніков, Є. Максимов, З. Масловська, А. Соколов, Ю. Тазьмін, О. Хорькова; д'Оссонвіль, Д. Бовуа (Франція), Л. Заштовт (Польща), А. Ліндермеєр (США)); з історії соціального захисту дітей та молоді (Л. Штефан; М. Румянцева, В. Філатов, Б. Шпотов). Водночас конфесійні аспекти доброчинної діяльності в регіональному контексті залишаються нині малодослідженими. Тому метою статті є висвітлення ролі і місця римо-католицької церкви у доброчинній підтримці навчальних закладів, учнів та вчителів у першій половині ХІХ століття на Правобережжі.

Правобережна римо-католицька церква представлена в історії ХVII-ХVIII століття трьома дієцезіями (епархіями) – Луцькою, Київською та Кам'янець-Подільською. На початку ХІХ століття було створено об'єднану Луцько-Житомирську епархію. Епархіями керували єпископи, які призначалися польським королем; вони, окрім суто духовних, виконували ще й світські завдання – брали участь у діяльності сеймиків в губерніях і повітах, були польськими сенаторами тощо [1: 28]. На початку ХІХ століття

римо-католики опинилися в досить складному становищі, якщо йдеться про правобережну частину України, оскільки це була фактична православна територія, а православ'я проголошувалося офіційною релігією Російської імперії. Крім того, русифікаторська політика в сфері освіти ніяк не сприяла збереженню усталеної польської системи шкільництва, яка значною мірою ґрунтувалася на добродійній підтримці з боку римо-католицької церкви. Генерал-губернатор Київської, Волинської та Подільської губерній розпоряджався відкриттям або ж скасуванням костьолів, кляшторів, каплиць, призначенням і звільненням ксьондзів та ін. Тому й справа добродійності у сфері католицької духовної освіти та в справі підтримки світської освіти з боку католиків перебувала під пильним наглядом російської влади.

Провідні функції римо-католицької добродійної діяльності у сфері освіти на Правобережжі у першій половині XIX століття представлені на рис.1.

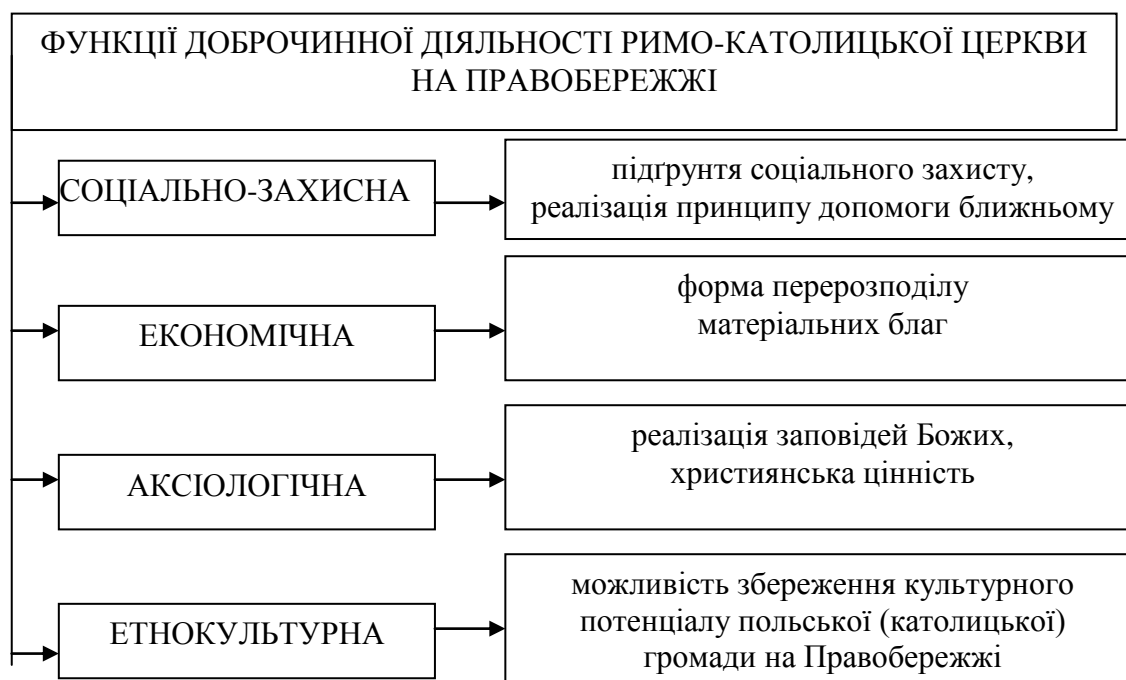

Рис.1. Функції добродійної діяльності римо-католицької церкви на Правобережжі у першій половині XIX століття.

За допомогою римо-католицького духовенства на Правобережжі на початку XIX століття було створено систему приходських шкіл (училищ). Спочатку зазначені навчальні заклади існували за правилами, прийнятими Комісією народної освіти Речі Посполитої, а згодом стали підпорядковуватися російському Міністерству народної освіти. У „Попередніх правилах народної освіти” (1803 р.) у ст. 3. було зазначено, що кожен приход або два повинні мати своє приходське училище. Але для державного казначейства такі витрати були непосильними. Тому в ст. 48

записано, що єдиний шлях заснування таких училищ – приватні кошти місцевих мешканців, які вони бажали б пожертвувати на розвиток освіти. Для західного регіону, який довгий час знаходився під владою Польщі, у цій пропозиції не було нічого нового, адже й до цього навчальні заклади утримувалися тут за рахунок бенефіцій, що надавалися приватними особами кляшторам та костьолам з умовою їх використання на навчальні цілі.

Як тільки були обнародовані „Попередні правила...”, у другій половині 1803 р. численні представники громади Південно-Західного краю відгукнулися і стали відкривати у своїх маєтках приходські народні школи. Забезпечуючи навчальні заклади фондами, добродійники оформляли це у вигляді „записів”, які були обов’язковими і для їхніх спадкоємців, і для наступних власників маєтностей [2: 7].

Двигуном культурно-просвітницького відродження в XVII – XVIII ст. стали католицькі кляштори, при яких створювалися єзуїтські школи. Діяльність єзуїтського ордену на Правобережжі можна окреслити як один з перших виявів добродійності римо-католицької церкви на користь освіти.

Після скасування діяльності ордену єзуїтів (1773) їхні маєтності були передані люстраційним комітетам, потім – Комісії Народної освіти (Едукаційній комісії). Добродійні пожертви єзуїтів переходили під юрисдикцію цього прообразу Міністерства освіти на утримання тих само навчальних закладів, якими вони до цього опікувалися. Про це імператор писав міністру фінансів Російської імперії: „Пане міністр фінансів графе Васильєв! Міністр народної освіти представив мені нове утворення училищ по Віленському навчальному округу, що вимагає після додання видатків нових витрат з поезуїтських сум, від яких училища цього округу дістають своє утримання... Суми ж ці (по губерніях Мінській, Волинській, Подільській, Київській і білоруських 4 678 руб. 13 коп.) походять з власності фундаторів, від яких передані були нерухомі маєтності існуючому в Польщі ордену єзуїтів, єдино на освіту юнацтва і на богоугодні справи. Для цього повеліваю: як згаданий відсотковий збір, так і додатковий прибуток від цього часу представити на утримання училищної частини по Віленському округу” [3: 238]. Діяльність ордену єзуїтів була скасована буллою папи Клементія в 1773 р. у зв’язку з надзвичайною войовничістю ордену і неприйняттям системи навчання і виховання, запропонованої іншими католицькими орденами. Проте на території Російської імперії залишки ордену існували аж до 1820 р. На початку XIX ст. були навіть спроби реанімувати систему єзуїтського шкільництва на Правобережжі [4].

Іноді католицькі ордени, насамперед, францисканці, тринітарії й домініканці виділяли едукаційні фонди з таких статей своїх видатків, які планувалися на зовсім інші потреби. Це трапилося з добродійним внеском ченців ордену тринітаріїв (католицького чернечого „зlidарюючого” ордену „Пресвятої Трійці”, утвореного в 1198 р.; у XVIII ст. він фактично припинив своє існування, проте в Російській імперії на початку XIX ст. провадив ще досить активну діяльність) у грудні 1803 р.: „Попечитель Віленського училищного округу, направивши до мене переклад з копії постанов, зроблених на зібранні скликаних Луцько-Житомирським єпископом різних

духовних римо-католицьких товариств, про утримання і заснування новоу училищ у Волинській, Подільській і Київській губерніях та про інші предмети, що до того самого відносяться, просить клопотати про височайше Вашої імператорської величності повеління, щоб ксьондзам тринітаріям згадану в цих постановах суму на викуп з неволі, а саме: у Волинській губернії 56 000, у Подільській 40 000, а всього 96 000 злотих польських, дозволено було обернути на користь виховання юнацтва цих губерній, відділивши з цієї суми 20 000 злотих на Луцьку духовну семінарію.

Знаходячи у цих постановах найпереконливіші докази щирої ревності сприяти добродійним цілям Вашої імператорської величності про розповсюдження в імперії освіти, всепідданіше представляю це на розгляд Вашої величності” [5: 194-195]. У зазначеному документі йдеться про давню традицію католицьких орденів: певну частину своїх коштів виділяти на викуп з неволі своїх єдиновірців, священників-місіонерів чи просто віруючих, особливо під час воєнних дій [6]. Як бачимо, саме ці кошти представники католицького духовенства пропонували витратити на розвиток освіти у краї.

Значна добродійна підтримка з боку римо-католицького духовенства була надана під час створення у м. Кременці Волинської гімназії. У 1803 р. на зібранні волинського католицького духовенства Т. Чацький досяг з ними згоди про утримання власним коштом школи при кожному костелі в губернії. Це був перший значний крок до добродійного фінансування навчальних закладів середнього та початкового рівня в регіоні. Фундушова добродійність на Кременецьку гімназію початку ХІХ століття представлена на рис.2.

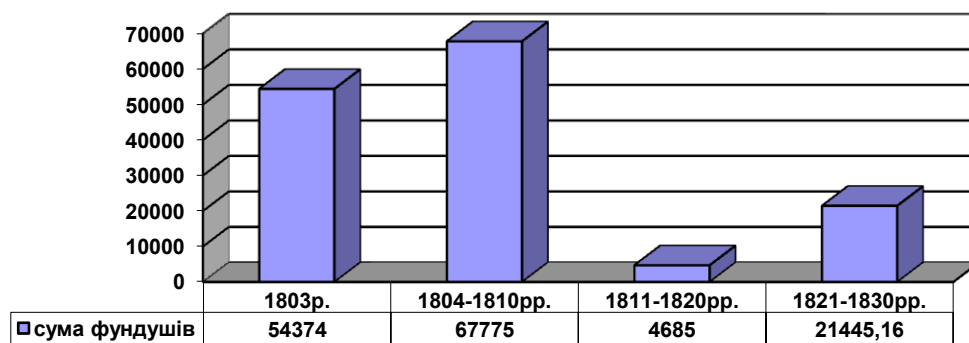

Рис.2. Величина фундушів (переважно від польської \ католицької громади) на заснування Волинської гімназії (в руб.), які надійшли протягом першої третини ХІХ ст.

Безпосередньо перед скасуванням Кременецького ліцею (станом на 9 лютого 1833 р.), як вказує Д. Бовуа, щорічна добродійна його підтримка з боку місцевої польської громади, в тому числі й католицьких костьолів, становила 18 788 руб. ср., фінансування ж з боку держави складало лише 5 183 руб. ср. Заняття в Кременці припинилися у травні 1833 р. До цього часу добродійні кошти витрачалися за їх прямим призначенням: виплачувалися стипендії та надавалися конвікти (стипендії на утримання учня включно з оплатою його проживання та харчування). З огляду на вище

казане, можна стверджувати, що доброчинне підгрунття створення й діяльності Кременецького ліцею стало унікальним виявом доброчинної допомоги католицької громади Правобережжя в сфері освіти в 1803-1832 рр. [7: 25].

Оцінка доброчинної підтримки навчальних закладів римо-католицькими громадами Правобережжя була досить різною. Так, директор Рівненської гімназії (1832-1839 рр.) І. Кулжинський писав, що „Чацький влаштував таке число приходських училищ: 85 у волинській губернії, 26 в подільській і 15 в київській. Всі ці „парафіяльні шкілки” ... були капканами для вловлення в папізм православних руських дітей, і таких капканів раптом розставлено було *сто двадцять шість!!!*” [8: 23]. У звіті ж міністра народної освіти Російської імперії за 1868 рік зазначалося, що «діти католиків або належать до багатих і заможних класів землевласників, або користуються особливими фондами і стипендіями; вихованці ж православного віросповідання, - як-от: діти священників, чиновників, міщан і частково селян, - переважно стану незаможного і навіть бідного і до цього часу не користувалися ніякими допомогамми» [9: 24-25].

З 1837 р., коли Д. Бібіков став військовим губернатором Київської, згодом – генерал-губернатором Волинської, Київської та Подільської губерній, він вирішив привести в порядок всі доброчинні записи, адекватно оцінюючи значення цих коштів для навчальних закладів краю. Умови заповітів не завжди ставали на заваді чиновницьким рішенням, якщо влада вирішувала перевести кошти з одного навчального закладу до іншого. Якщо ж у заповіті однозначно оговорювалося призначення доброчинних коштів, то влада нічого вдіяти не могла. У 40-50-х рр. XIX століття, проте, накопичилася чимала сума заборгованих по доброчинній діяльності коштів на розвиток навчальних закладів, які держава прагнула стягнути примусово. Так, Рівненська гімназія мала таких фондусів три, з них один – від пробоща місцевого костьола, як це представлено у таблиці 2.

У Подільській губернії борги на доброчинні пожертви станом на 1858 р. склали майже 7 тис.руб., з них і борг з капіталу ксьондзів-домініканців (таблиця 3).

На зниження рівня доброчинної підтримки освіти Правобережжя з боку римо-католицької церкви у 30-х рр. XIX століття вплинуло й те, що значна частина католицьких кляшторів підлягали скасуванню. Як свідчать архівні матеріали, таких по трьох західних губерніях було 191, що складало більш як 50% від існуючих католицьких кляшторів на початку XIX століття (таблиця 4).

Таблиця 2.

Відомості про заборговані доброчинні кошти на Рівненську гімназію у 1858 р. за результатами люстрації (в руб.)

Від кого і з якого маєтку має бути щорічна виплата	Сума щорічної виплати	Борг
--	-----------------------	------

Записом князя Йосифа Любомирського і його дружини зроблено запис 1 260 руб. Крім того, князь щорічно надає: 20 корців ¹⁶³ картоплі, 2 корці буряків, 1 корець брюкви, 1 корець моркви, 1 – огірків, 1\2 корця петрушки, 4 корці качанів капусти, 6 вінків цибулі.	50 руб. 40 коп.	Немає
Додатковий фундуш від нього ж 240 руб.	9 руб. 60 коп.	Немає
За записом ровенського пробоща Каспра Добровольського призначено фундуш 1 125 руб. До передачі костьольних маєтків у казенне відомство пробощ платив відсотки хлібом: 10 корців жита, 4 корці пшениці, 4 корці гречки, 6 корців ячменю, 6 корців вівса, на 50 злотих соломи і готівкою 50 злотих для купівлі дров. Після передачі маєтків до казенного відомства (масток Буткевичі) борг склав 660 руб.	45 руб. ср.	660 руб.

Таблиця 3.

Відомості про фундуші училищ Подільської губернії у 1858 р. [10: 39], за результатами люстрації, в руб.

Від кого і з якого маєтку має бути щорічна виплата	Сума щорічної виплати	Борг
Капітал ксьондзів домініканців (загальна сума фундуша не зазначена)	75 руб.	Разом борг по фундушах цих католицьких орденів склав 6 600 руб.
Капітал ксьондзів тринітаріїв (загальна сума фундуша не зазначена)	45 руб.	
Поміщика Валентія Мошинського на маєтку Стратіївка (сума капіталу не зазначена)	45 руб.	281 руб. 88 коп.

Таблиця 4.

Перелік скасованих католицьких монастирів у 1832 р. за рішенням Комітету у справах західних губерній [11: 299]

Католицькі ордени у 1832 р.	Монастирі конфісковані		Монастирі, що залишилися	
	кількість	ченців	кількість	ченців
Бернардинці	20	259	22	481
Св. Роха	—	—	2	—
Чорні каноніки	13	34	1	10
Лютеранські каноніки	1	6	4	44
Домініканці	55	247	30	396

¹⁶³ Корець – давня міра об'єму.

Францисканці	31	136	10	126
Реформати	2	12	1	10
Бенедиктинці	2	3	3	66
Кармеліти взуті	25	143	7	79
Кармеліти босі	7	37	5	86
Маріаніти	1	5	1	13
Піари	4	24	6	76
Капуцини	7	47	4	36
Місіонери	7	26	5	96
Боніфратри	—	—	6	28
Тринітарії	12	63	3	29
Цістеріанці	1	20	1	14
Августини	3	20	2	47
Загалом	191	1082	113	1637

Таким чином, в результаті огляду добродійної діяльності римо-католицької церкви у сфері освіти в першій половині XIX століття було з'ясовано, що завдяки діяльності цієї конфесії в західних губерніях було створено численні приходські школи (училища); велику підтримку отримала Волинська гімназія; католицька громада краю жертвувала значні кошти на навчання дітей з незаможних шляхетських родин. Внаслідок люстрації добродійних фондів, здійсненої під керівництвом генерал-губернатора Д. Г. Бібікова у середині XIX століття, значна частина католицьких кляшторів відмовилися від своїх добродійних зобов'язань або ж вимушені були сплатити їх як борг перед навчальними закладами. Римо-католицька церква як суб'єкт добродійності у сфері освіти поступово знижувала свою активність протягом другої половини XIX – початку XX століття.

Список використаних джерел та літератури:

1. Хитровська Ю. В. Організаційно-правове становище римо-католицької церкви на Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст. / Ю. В. Хитровська // Сторінки історії. – К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка», 2010. – Вип. 30. – С. 26–42.
2. Приходские фондушевые училища в Юго-Западном крае: их возникновение и средства содержания // Приложение к Циркуляру по управлению Киевским учебным округом за 1900 г. – 189 с.
3. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения (1864 г.). – Т. 1: Царствование императора Александра I. 1802 – 1825. – СПб, 1865. – 686 с.
4. Poplatek ks. J. Komisja Edukacji Narodowej. Udział byłych jezuitów w pracach KEN. – Kraków, 1973. – 227 s.
5. 19 декабря 1803 г. Об открытии и содержании училищ в Волынской, Подольской и Киевской губерниях // Сборник постановлений по Министерству Народного просвещения. – Т. 1. : Царствование императора Александра I. 1802 – 18025. – СПб, 1864. – С. 194–195.
6. Bednarski S. Upadek i odrodzenie szkół jezuitskich w Polsce. – Kraków, 1903. – 218 s.

7. Olizar G. Pamiętniki. 1798 – 1865. – Lwów, 1892. – 300 s.
8. Кулжинский И. Г. Воспоминания о Волыни / И. Г. Кулжинский. – Б.м.в., б.р.в. – 26 с.
9. Извлечение из всеподданнейшего отчета министра народного просвещения за 1868 год // Журнал Министерства народного просвещения. – 1870. – Ч.СXLVII. – С.1–76.
10. По вопросу: какие от должников принимать капиталы, соответствующие тем ежегодным платежам, которые пожертвованы Университету и другим учебным заведениям без определения оным капиталом. – Центральный державний історичний архів України у м.Києві. – ф. 707, оп. 309, спр. 506, 1858 р. – 86 арк.
11. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863) / Д. Бовуа [монографія]. – К. : ІН ТЕЛ, 1996. – 415 с.

N. Sejko. Wspólnota katolicka Ukrainy Prawobrzeżnej jako podmiot dobroczynności w dziedzinie edukacji (I połowa XIX wieku).

W artykule zbadano miejsce i rolę Kościoła Rzymskokatolickiego oraz wspólnoty katolickiej Ukrainy Prawobrzeżnej w sferze charytatywnego wsparcia dziedziny edukacji regionu.

Wyświetlono funkcje działalności charytatywnej katolików na rzecz uczelni w regionie; ustalono cechy charakterystyczne udzielenia ucelniom Prawobrzeża wsparcia charytatywnego ze strony kościołów oraz wspólnot katolickich w ohresie lustracji ofiar charytatywnych w połowie XIX wieku.

N. Sejko. Right Bank Catholic Community as the Benefaction Subject in the Education Sphere (the First Half of the XIX Century)

The article analyzes the place and role of the Roman Catholic Church and Right Bank catholic community in the sphere of beneficent support to Motherland. The leading functions of the Roman Catholics' beneficent activity for the region educational establishments good are denoted; the peculiarities of the beneficent support to the Right-Bank educational establishments on the part of the catholic churches and communities during charity lustration in the middle of the XIX century are revealed.